

však nezbytně nutné, aby čtenáři, kteří jsou specialisty v jednotlivých otázkách probírané problematiky, sami posoudili, do jaké míry jsou autorovy názory nosné, neboť není zdaleka v možnostech rozsahově omezené recenze postihnout autorův široký záběr v detailech.

Sociální struktura a politické vztahy tvoří poslední tematickou oblast první části knihy. Je nesporné, že v této oblasti, která byla tak dlouho tradována v zkostratělé podobě, se musí každý objevný přístup kvitovat s povděkem. Akademiku Siráckému se podařilo zachytit ve velmi obecné rovině přesun názorů ke stavu adekvátnějšímu společenské realitě. Jakkoli však jiné oborové sociologie mají předstih v tom, že praxe předběhla teorii ve smyslu provádění řady výzkumů před obecně teoretickou prací, zde je poměr poněkud opačný. Řádná strukturace problémů a řada konkrétních výzkumů, zejména u nás, může prokázat teorii velké služby. Teoretický systém není totiž možno udržovat při životě pouze kombinatorikou deduktivních spekulací. A to je v otázkách sociální struktury a politických vztahů víc než zřejmé. Tato skutečnost nachází svůj odraz i v Siráckého úvahách. Přirozeně, že z tohoto zorného úhlu se jeví i nejprogresivnější teoretické koncepce jako zbožný kondicionál.

Druhá část práce, nazvaná *Metody*, je rozdělena do tří kapitol, v nichž jsou postupně probrány otázky teorie a metodologie, nemarxistické metodologické směry a metody, techniky i procedury používané v sociologii. K této části lze souhrnně konstatovat, že jako stručná informace a shrnutí některých obecných poznatků z oblasti metodologie může dobře sloužit svému účelu. K pojetí a funkčnosti některých detailů by však bylo možno vést diskusi. Dále je např. třeba připomenout, že kapitola o metodách, technikách a procedurách používaných v sociologii zaslouží určité srovnání s tematicky obdobnými kapitolami otištěnými v jiných publikacích v češtině nebo ve slovenštině. J. J. Wiatr (*O sociologii*, Bratislava 1964) nebo V. Lamser (*Základy sociologického výzkumu*, Praha 1966) pojednávají o týchž metodách jako akademik Sirácky. Srovnání poslouží každému jako názorný příklad škálování názorů na stejné otázky.

Poslední, nejobsáhlejší část práce, nazvaná *Problémy*, je označena velmi výstižně. Skutečně v sobě soustřeďuje množství problémových okruhů i problematických názorů. „Totalita“ člověka v marxistické interpretaci, problém člověka v dějinách, sociologie a problém humanismu a odcizení, smysl lidského života apod. jsou tematickými okruhy tvořícími obsah prvního oddílu, zaměřeného k problémům člověka v sociologii a filosofii. Psychické mechanismy jsou rozebírány ze sociologického hlediska v druhém oddíle. Zde je čtenář seznamován s otázkami jedince v sociálním systému, s původem a povahou psychických

mechanismů, dále s problematikou „autoritarismu“, mechanismů destrukce a přizpůsobování se sociálním poměrům. K sociologii umění vyjadřuje autor své názory ve třetím oddíle, zahrnujícím otázky sociální podmíněnosti umělecké tvorby, oblasti estetického ztvárnění ve vztahu k subjektivní sféře a objektivní realitě, otázky patosociologických jevů ve vztahu k ideologické a umělecké „dekadenci“, uměleckou avantgardu atd. Již neúplný výčet probíraných problémů naznačuje, že autor se nevyhýbá ožehavým otázkám diskutovaným na nejrůznějších fórech. A tím, že vzhledem k názorům autora tato část práce přímo vyzývá k diskusi, je nutno jí přiznat jakousi inspirativní funkci.

Siráckého *Sociologická koncipovaná* v takové šířce, jak bylo výše naznačeno, vyžaduje od čtenáře pozorný přístup, neboť v zákrutech obecnosti jsou skryty mimo cenné poznatky i názory a prognózy hodné kritického filtru. Kniha není kompendiem marxistické sociologie, ale pokusem o vyjádření názorů na vybrané problémy z oblasti sociologie. Odbornému zájemci jistě dobře poslouží k zamyšlení nad cestami a nápravnými prostředky naší sociologie. *Ludvík Macák*

Sociologická analýza politických stran

V červnu 1967 navštívil Československo při své cestě ze Sovětského svazu a Polska profesor London School of Economic and Political Science, R. T. McKenzie.¹ Přednášel a besedoval o problémech britských politických stran, o oligarchii v těchto stranách apod. Tyto besedy organizované Cs. sociologickou společností při ČSAV a Sociologickým ústavem ČSAV přispěly k plodné výměně názorů na důležitý společensko-politický fenomén, jakým jsou moderní masové politické strany. Při této příležitosti se ukázalo užitečným, že v marxistické literatuře existuje již původní práce analyzující systémy stran západní Evropy. Polský sociolog Szymon Chodak publikoval v roce 1961 svou disertační práci na téma *Systémy politických stran západní Evropy. Původ, vývoj, společenské funkce*, která vyšla v českém znění v roce 1966.²

Není bez zajímavosti, že Chodak svou studii konzultoval mimo jiné právě s vědeckými pracovníky London School of Economic and Political Science, zvláště pak s profesorem McKenziem. Při analýze se omezil pouze na britské, francouzské a západoněmecké strany s ohledem na specifičnost systémů těchto stran. Cílem jeho zkoumání byly především společenské funkce, které dnes plní jak jednotlivé strany, tak systémy těchto stran.

Problematicku politických stran jako elementů určitého politického systému lze dnes vědecky zkoumat v několika dimenzích. Politologové jeví o tuto problematiku zájem od samotného vzniku stran. Přístup sociologů politiky v minulosti akcentoval určité jevy stranického života. U Roberta Michelse³

¹ R. T. McKenzie, *British Political Parties*, London 1955.

² S. Chodak, *Systémy partyjny Evropy Zachodniej. Pochodzenie, ewolucja, funkcje społeczne*, Warszawa 1961; práce vyšla česky v edici Institutu

ce a společnost v překladu A. Meštana v roce 1966.

³ R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, Leipzig 1911.

to byly vnitřní poměry, včetně jeho hypotézy o oligarchické struktuře masových stran, u Maxe Webera⁴ ideálně typické zkoumání vnitřní stratifikace a problémů moci. Ze současných autorů novým přístupem na sebe upozornil francouzský sociolog a politolog Maurice Duverger,⁵ který klade důraz na strukturu organizace, a západoněmečtí sociologové politiky F. A. von der Heydte a K. Sacherl,⁶ zkoumající společenskopolitické funkce politických stran. Těmto autorům věnuje Chodak také největší pozornost ve svém pojednání o západoevropských politických stranách.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol a úvodní části, ve které podává přehled o existujících definicích politické strany z hlediska politologie a sociologie politiky. Současně uvádí přehled o klasifikačních systémech, které dělí strany podle programů, ideologických kritérií a strukturálních znaků. V první kapitole zkoumá z politologického hlediska vztah politických stran ke společenským třídám. Druhou kapitolu zaměřil sociologicky na zkoumání společenských funkcí politických stran a systémů těchto stran. K dokreslení nejdůležitějších funkcí analyzuje v třetí kapitole vztah mezi politickými stranami, veřejným míněním a skupinami nátlaku. Pojednáním o změnách v organizaci a struktuře politických stran, které jsou podmiňovány procesy byrokratizace až oligarchizace a institucionalizace, svou studii uzavírá.

Autor se nepokouší podávat nějakou vlastní všeobecnou definici politické strany. Nynější strany považuje za *produkt složitého vývoje sociálně politických a ekonomických vztahů za kapitalismu*, jež se zásadně liší od stran 19. století jak svým charakterem, tak funkcemi.⁷ Z elitních stran s malým počtem členů vznikly masové společenské a politické organizace především pod vlivem vývoje třídní struktury, rozšířením volebního práva a rozvojem masových médií. Vývoj systémů stran vedl nejen k přeměně stran z tzv. *Honorationenparteien* v masové organizace, ale i k zvýšení úlohy stran tím, že je změnil v *základ politického života dnešní buržoazní demokracie*.⁸ Rozmanitě funkce nynějších stran a různé chápání jejich úlohy vedly podle Chodaka k odlišným definicím pojmu politická strana.

Autor cituje řadu definic politické strany, ve kterých se objevují jako hlavní znaky společenské zájmy, mocenský prvek, třídní hledisko apod. V novějších pracích se v definicích klade zvláštní důraz na společenské funkce strany. Němečtí autoři měli vždy snahu podat všeobecnou definici politické strany, zatímco američtí, angličtí a francouzští autoři kladou větší důraz na otázky organizace, činnosti a společenské struktury strany a jejího vedení.

V klasifikaci politických stran se Chodak zaměřil na dvě kritéria:

- a) ideově programové,
- b) strukturálně organizační.

Klasifikaci podle programů a ideových rozdílů (která vyhovuje spíše politologům) založil na tom, jaké stanovisko zastávají politické strany k třídnímu boji. Podle těchto hledisek rozlišuje tři skupiny politických stran. Prvou skupinu tvoří křesťansko-demokratické strany, které jsou přesvědčeny, že reprezentují celý národ jinak než z třídního hlediska. Soudobé sociálně demokratické strany se domnívají, že systém stran má hrát úlohu prostředníka mezi třídami. Do třetí skupiny řadí komunistické strany, které zastávají důsledně názor, že politické strany jsou nástrojem třídního boje.

Na základě poznání postoje politických stran k třídnímu boji nalézá Chodak východisko k analýze chování stran v různých politických situacích. Odmítá přitom přijmout za kritérium pouze to, co politické strany o sobě samy prohlašují.

K zásadám Chodakovy klasifikace politických stran patří také hledisko struktury a organizace. Konstatuje, že koncepce kádrové strany je již zastaralá a dělení na kádrové a masové strany neodpovídá dnešnímu stavu. Za oprávněnější považuje dělení stran na centralizované a decentralizované. Toto dělení však není zcela dichotomické, neboť existují také strany přechodného typu.

Při klasifikaci systému politických stran zaujímá autor v podstatě stejný názor jako při klasifikaci jednotlivých stran. Charakter systému stran v každém státě závisí na množství, a typu politických stran, na organizaci státu, na typu politického zřízení apod. Chodakovi se především jedná o zkoumání funkcí těchto systémů stran. V dnešních západoevropských státech existují určité funkce, které jsou všem systémům společné. V důsledku dlouhodobého procesu systémy stran „vrostly“ do soustavy buržoazní demokracie.

Chceme-li zkoumat vztah mezi politickými stranami a společenskými třídami, podotýká autor, je nutné objasnit třídnost politických stran. Za faktory utvářející třídní charakter strany zvolil programy a hesla stran, sociální složení vedení strany, voličů a členstva, třídní náplň programů a zájmů skupin nátlaku, jež stranu podporují.

V dnešní západní sociologické literatuře převládá názor, že v životě strany vystupují do popředí každodenní úkoly a význam perspektivních programů klesá. Rozdíly mezi volebními programy buržoazních a sociálně demokratických stran, které zaujímají protilehlé póly v systému stran, jsou téměř k nerozeznání. Otevřeně třídní program mají jen komunistické, socialistické a někdy i rolnické strany. Vzhledem k tomu, že program často maskuje skutečný třídní charakter politické strany, nemůže být sám dostatečným kritériem. Omezený význam mají také zjištění údajů o sociálním složení parlamentních

⁴ M. Weber, *Politik als Beruf*, München und Leipzig 1919.

⁵ M. Duverger, *Political Parties*, London – New York 1955.

⁶ F. A. von der Heydte, K. Sacherl, *Soziologie der deutschen Parteien*, München 1955.

⁷ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 23.

⁸ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 24.

frakcí, vedení stran, mas voličů a členské základy. Strany reprezentují různé sociální skupiny a nemohou často zastupovat třídu. V západoevropských státech je vztah mezi třídami a politickými stranami velmi složitý. Křesťansko-demokratické strany prohlašují, že sdružují všechny třídy, a proto neuznávají třídní boj. Třídní úloha politických stran s výjimkou komunistických je však i v tom, že jsou součástí systému stran, jehož hlavní funkcí je upevňovat politickou organizaci kapitalistického zřízení.

V druhé kapitole nazvané *Politické strany v buržoazní demokracii* se Chodak pokouší analyzovat celospolečenské funkce politických stran. Na prvé místo řadí *politickou integraci* celé společnosti. *Vznikem kapitalistických forem výroby se nejdříve uvolnily a pak docela zanikly formy stavovské integrace, které byly základem feudální společnosti.*⁹ Uvolnila se rovněž náboženská, rodová a regionální integrační pouta a dokonce i různé formy tzv. prvotních skupin typu *face to face*. V současné společnosti se do popředí dostávají integrační pouta druhotných skupin.

Integrační úloha strany vyplývá z toho, že koncentruje ideje a záměry mas, přetváří a krystalizuje tyto ideje v ideologii a politické programy a uvádí je na celonárodní fórum. Integrace občanů probíhá v dnešních státech na úrovni voličů a má ideologický ráz, v rovině členů strany, kde má kromě ideologických forem zároveň organizační podobu. Strany neintegrují beztvorou masu občanů s nejrůznějšími názory, nýbrž ty občany, jejichž politické názory i názor na svět už stranická propaganda zformovala.¹⁰

Formování politických elit patří k další ze společenských funkcí politických stran. Dnešní kapitalistická společnost je podle Chodaka v mnohem ohledu jiná, než byla ta, kterou popisovali klasikové marxismu. Vznikly nové typy uskupení a tím i nová dělička. *Pokud však je soukromé vlastnictví rozhodující pro utváření společenských vztahů, zůstává třídní rozvrstvení nejdůležitější ve srovnání se všemi ostatními stratifikacemi.*¹¹ Kromě třídního rozvrstvení připouští autor i jiná dělička — například podle velikosti majetku moci, vlivu, znalostí, kvalifikace atd. Takové stratifikace se zakládají na uznávání určitých hodnot ve společnosti a dají se graficky vyjádřit pyramidou. Skupinu, která má největší míru společenských hodnot, označuje Chodak pojmem *elita*. *Rozdělení na elitu a neelitu umožňuje poznat důležité společenské vztahy.*¹² Elita je důsledkem strukturální potřeby, výsledkem výběru ve skupině. Podle Chodaka platí toto rozdělení na elitu a neelitu také uvnitř strany. Stranická elita tvoří strukturální část strany jako celku a má podstatný vliv na její tvárnost. *Systémy stran se staly jakýmsi sítím při obsazování nejvyšších státních orgánů, a zároveň slouží ně-*

*kterým jedincům jako žebřík vedoucí k politické elitě.*¹³

Chodak se také zamýšlí nad funkcí strany jako místa *sociální mobility*. Reaguje na názory četných sociologů, kteří tvrdí, že se změnila dělnická třída z reprezentantů třídní soudržnosti a zájmů v orgány sociální mobility pro syny dělnické třídy. Podle *Michelse*¹⁴ je sociální mobilita tožná s odcizením vlastní třídy. Chodak připouští, že tyto procesy spolu souvisí, avšak jejich ztotožnění vede k zjednodušení. Dělnické strany nejsou pouze orgány sociální mobility, pomáhající jedincům proniknout do řídící elity státu, ale i *nástrojem sociální mobility dělnické třídy jako celku.*¹⁵ V současné buržoazně demokratické společnosti je veškerá politická činnost spjata se životem politických stran. Úlohu orgánů sociální mobility hrají do určité míry všechny strany.

K funkcím stran dnešní buržoazní demokracie patří *mechanismus tvoření vlád*. Mechanismus moci závisí sice — podle Chodaka — na tom, zda se jedná o systém dvou či více stran, ale tyto rozdíly nejsou dostatečným kritériem pro určení typu demokracie. V systému dvou stran sestavuje vládu vůdce strany, která zvítězila ve volbách a která má tedy většinu poslanců v parlamentě. Vlady v systémech několika stran jsou méně stabilní a malé strany mají často úlohu jazyčku na vahách. Fungování mechanismu závisí rovněž na typu organizace moci, jako je *přímá, zastupitelská, parlamentní demokracie, vláda rady ministrů, presidentská vláda a direktoriát*. Systému stran jako jednomu z center politické síly (kromě vlády a parlamentu) je také prisuzována role *společenské kontroly nad vykonáváním moci*. Realizuje ji především opozičními stranami, což umožňuje organizovanou kritiku činnosti vlády. Přestože si vliv politických stran na politická opatření a růst společenských funkcí systémů stran vynutily určité právní uznání politických stran, zákonodárství a zvláště ústavy jednotlivých států tak činí v nepatrné míře.

V třetí kapitole analyzuje Chodak vztah mezi politickými stranami, veřejným míněním a skupinami nátlaku. *Utváření veřejného mínění a společenské vědomí patří k nejdůležitějším funkcím politických stran.*¹⁶ Autor se zamýšlí nad teorií veřejného mínění, nad vztahem veřejného mínění k politickým postojům a společenskému vědomí, nad vztahem veřejného mínění k politickým stranám, jejich propagandě a informačnímu systému.

Veřejné mínění, společenské vědomí a politické chování ovlivňují kromě politických stran i *skupiny nátlaku*, jako jsou různá sdružení, spolky a jiné dobrovolné organizace. Tvoří dnes nezbytnou složku buržoazní demokracie, zvláště tzv. systému *check and balance*, a ovlivňují politické rozhodování tím, že vyvíjejí nátlak na politické instituce. Cho-

⁹ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 119.

¹⁰ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 122.

¹¹ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 127.

¹² Sz. Chodak, cit. dílo, str. 128.

¹³ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 136.

¹⁴ R. Michels, cit. dílo, 4. část, 3. kapitola.

¹⁵ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 139.

¹⁶ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 159.

dak se zamýšlí nad vlivem těchto skupin nátlaku (pressure groups) a zájmových skupin (interest groups) na politické strany. Podřídili-li si skupiny nátlaku politickou stranu finančně, získají možnost vyvíjet nátlak na její politiku a donutí ji reprezentovat jejich zájmy. Skupiny uplatňují svůj vliv na funkcionáře a členy strany. Mají-li institucionální charakter, uplatňují svůj vliv na velkou část veřejnosti, ovlivňují veřejné mínění a podle okolností vedou kampaně v tisku, pořádají protestní podpisové akce, organizují pouliční demonstrace a veřejná protestní shromáždění.

*Politická rozhodnutí i program dnes často závisí více na faktorech mimo stranu a na požadavcích skupin nátlaku než na vůli členstva.*¹⁷ Odtud pramení obavy sociologů o existenci politických stran, které nahradí zájmové organizace.

Poslední kapitolu věnuje polský autor procesům odehrávajícím se uvnitř politických stran. *Vztah mezi masami a vůdci* považuje za hlavní výzkumný problém. Interpretuje názory Michelse o nutnosti institucionalizace strany, což vede na druhé straně k rozporem mezi vůdci a členstvem stran a posléze k odcizení vůdců, k oligarchizaci. Podle Chodaka jsou Michelsovy postřehy pozoruhodné, avšak jeho *železný zákon oligarchizace* je příliš apodiktický proto, že odmítá existenci vnitrostranické demokracie. Michelsovo dilema — demokracie, nebo vláda vůdců — Chodak nahrazuje problematikou demokratického řízení mas.

Chodak se pokouší odpovědět na otázku, zda existuje v dnešních západoevropských stranách vnitrostranická demokracie. Podle výroků vůdců existuje, podle některých sociologů nikoli. Autor odlišuje demokracii jako formu společenskopolitického zřízení od vnitrostranické demokracie, označující poměry ve straně. Demokracie ve straně může existovat jen tehdy, převládají-li společné zájmy nad protikladnými. Proto je vnitrostranická demokracie v různých stranách různá. Chodak tvrdí, že nemůžeme jednoznačně odpovědět na otázku, zda demokracie ve stranách existuje. Členové se dělí na ty, kteří skutečně mohou rozhodovat z hlediska svého postavení ve straně, a na ty, kteří rozhodovat nemohou, kteří mají tuto možnost pouze formálně, a to jen ve výjimečných případech (při volbách do místních orgánů strany nebo při volbách delegátů do ústředních orgánů). Absolutní rovnoprávnost všech členů je pouze požadavkem stanov, v praxi je neuskutečnitelná. To je podle Michelse i Chodaka sociologická zákonitost každé organizace se statisíci a milióny členů. Proto se v dnešních stranách vůdcové nepříznivě působí masám, nýbrž naopak, snaží se podříditi členstvo zájmům strany. *Individuální, odlišné názory členů, pokud se vůbec mohou v době stereotypního informování a propagandy vyskytnout v artikulované podobě, nemají na stranu vliv.*¹⁸ Praktický význam mají pouze rozpory mezi vůdci ve

straně. V dnešních západoevropských stranách (s výjimkou komunistických) přestala být vnitrostranická demokracie kodexem práv členů a vůdců a stala se především souhrnem organizačních zásad, jež mají jen formální a rituální význam. Ve stranách nelze tedy hledat ideály demokracie, i když na druhé straně nelze podceňovat demokratické prvky, které se v nich vyskytují.

V bohaté sociologické literatuře o oligarchizaci politických stran se dokazuje funkčnost tohoto procesu, který předpokládá existenci demokracie. Obvykle se nekritizuje oligarchizace, nýbrž porušování demokracie uvnitř strany. Oligarchizace není dnes tajemstvím nejen pro vědce a politiky, ale i pro členy strany. Veřejnost tento jev odzuzuje, přesto se však smiřuje se stratifikací ve straně a někdy i s tím, že se vůdci masám odcizují. Nejde-li o ideologické odcizení, považují stále strany za nástroj k realizaci svých politických cílů.

Proces oligarchizace stran úzce souvisí s procesem byrokratizace stranického aparátu. Podle teoretiků je dnešní masová strana organizací, která musí pracovat racionálně, čemuž slouží byrokratický aparát s hierarchickým odstupňováním funkcí pravomoci a autority. Podle Maxe Webera je možné se dívat na politiku dvojím způsobem: *buď se žije pro politiku, nebo se žije z politiky.*¹⁹ Toto dělení nalézáme ve všech studiích o byrokratizaci stran. Také podle Chodaka se byrokratizace nutně vyskytuje v každé masové organizaci. Nelze se na tento jev dívat jako na patologický jev, neboť byrokracie spojuje členstvo v vedením, posiluje integraci a dělbou práce podle specializací. Negativní stránky působení „stranických úředníků“ jsou v tom, že se brání iniciativě, protože v ní vidí chaos, porušení pořádku a vlastní rutiny. Protože však politika je výraz dynamického vztahu k životu, jsou pracovníci stranického aparátu v rozporné situaci. Tento rozpor je zvláště silný ve stranách, které hlásají vnitrostranickou demokracii. Aparát se může stát poslušným nástrojem vůdců, ale může získat i takový vliv, že rozhoduje o tom, kdo se dostane do čela strany. K tomu právě podle Chodaka v dnešních západoevropských stranách nejčastěji dochází.

Oligarchizace a byrokratizace stran je považována za důsledek početního růstu členstva. K růstu dochází v důsledku stálého rozšiřování celospolečenských funkcí stran. Politické rozhodování se přesouvá z členských schůzí do řídících orgánů stran a strany se mění z místa spontánní činnosti členstva v instituce, v nichž většinu úkolů řeší placení funkcionáři. *Už pouhá existence rozvinutého profesionálního aparátu nutí členy k pasivitě.*²⁰ Byrokratizace a oligarchizace lhostejnost členů stran k politice dále prohlubují. Politickou apatii potvrzují četné sociologické výzkumy prováděné v poválečném období. V masových organizacích je podle

¹⁷ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 186.

¹⁸ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 198.

¹⁹ M. Weber, cit. dílo, str. 12.

²⁰ Sz. Chodak, cit. dílo, str. 215.